

प्रकरण सहावे

शिवाजी सावंतयांचे 'संकीर्ण साहित्य'

प्रकरण सहावे
शिवाजी सावंत यांचे 'संकीर्ण साहित्य'

प्रास्ताविक

- ६.१ कर्मवीर वि.रा. शिंदे जन्मशताब्दी स्मृतिग्रंथ : (१९७४)
- ६.२ श्री साईगीत : (१९८८)
- ६.३ क्रांतिसिंहाची गावरान बोली : (१९९२)
- ६.४ युगंधर श्रीकृष्ण : एक चिंतन (१९९७)
- ६.५ महाराष्ट्राचे शिल्पकार:पद्मश्री डॉ.विठ्ठलराव विखे-पाटील: (२००२)

प्रकरण सहावे

शिवाजी सावंत यांचे 'संकीर्ण साहित्य'

प्रास्ताविक :

'शिवाजी सावंत यांची नाट्यरूपांतरे' या पाचव्या प्रकरणात आपण 'मृत्युंजय', 'छावा' या नाट्यलेखनाचा वाङ्मयीन विशेषांचा वेध घेतला. प्रस्तुत प्रकरणात 'शिवाजी सावंत यांच्या संकीर्ण साहित्याचा' अभ्यास केला आहे. कादंबरी, चरितकहाणी, नाटक, ललितलेखन या प्रकारच्या वाङ्मय निर्मितीबरोबरच सावंत यांनी काही स्फुट लेखन केले आहे. हे लेखन ग्रंथ संपादनाच्या निमित्ताने व स्वतंत्रपणेही झाले आहे. त्याचा संक्षिप्त विचार प्रस्तुत प्रकरणात केला आहे.

६.१ कर्मवीर वि.रा. शिंदे जन्मशताब्दी स्मृतिग्रंथ : (१९७४)

या ग्रंथाचे १९७४ साली शिवाजी सावंत आणि डॉ. एस्.एस्. भोसले यांनी संयुक्तरित्या संपादन केले आहे. या ग्रंथात रा.ना. चव्हाण, प्रा. शि.रा. चव्हाण, द.रा. बगाडे, शिवाजी सावंत, डॉ. हरिभाऊ तोरडमल, प्रा. श्री.के. क्षीरसागर, डॉ. एस्.एस्. भोसले, अनिरुद्ध कुलकर्णी इत्यादी मान्यवर साहित्यिकानी आपल्या लेखातून वि.रा. शिंदे यांच्या कर्तृत्वाचा वेध घेतला आहे. तर आनंदीबाई शिर्के, भाई माधवराव बागल, डॉ. सरोजिनी बाबर यांनी वि.रा. शिंदे यांच्या आठवणी, अनुभव या ग्रंथात शब्दबद्ध केल्या आहेत.

या ग्रंथात 'सरस्वतीचा पुत्र' हा शिवाजी सावंत यांचा लेख समाविष्ट आहे. या लेखातून कर्मवीर वि.रा. शिंदे यांच्या विचारांचा मागोवा घेत त्यांचे जीवनकार्य शब्दांकित केले आहे. महर्षी शिंदे यांच्या कार्यकर्तृत्वाचा पट या लेखात अत्यंत जिव्हाळ्याने आणि मार्मिकपणे सावंतानी उलगडला आहे. महर्षी शिंदे यांच्या अलौकिक कार्याची महती स्पष्ट केली आहे.

६.२ श्री साईगीत : (१९८८)

शिवाजी सावंत आणि राघव शिवणीकर यांनी संयुक्तरित्या 'श्री साईगीत' (१९८८) या काव्यग्रंथाचे संपादन केले आहे. संत ज्ञानेश्वर, नामदेव, तुकाराम, एकनाथ, चोखोबा, नरहरी सोनार, बहिणाबाई आदि संतानी अभंगरूपाने आध्यात्मिक तत्त्वज्ञानाचा भक्कम ठेवा महाराष्ट्रात अजरामर करून ठेवलेला आहे. तो वाचताना

भक्तांना व अभ्यासकांना सात्त्विक समाधान मिळते. त्याची तुलना अन्य कशाशी होऊच शकत नाही. महाराष्ट्रामध्ये आधुनिक काळातही अनेक साधुसंत होऊन गेलेले आहेत. शेगावचे गजानन महाराज, अक्कलकोटचे स्वामी समर्थ, सोलापूरचे परशुराम महाराज, दानोळीचे साठमबुवा, पुसेसावळीचे कृष्णदेव महाराज, फलटणचे आबासाहेब, गोंदवल्याचे गोंदवलेकर महाराज, पावसचे स्वामी स्वरूपानंद महाराज, मायणीचे येसूबुवा, पलूसचे धोंडीबुवा, त्रिपूटचे गोपाळनाथ महाराज व त्यांचे शिष्य हैबती महाराज इत्यादी अनेक संत, कवी व महात्मे होऊन गेले. त्या थोर सत्पुरुषांमध्ये शिरडीचे 'श्रीसाईबाबा' हे सर्वमान्य संतशिरोमणी होऊन गेले. महाराष्ट्रात श्रीसाईबाबांचे असंख्य भक्त सर्वत्र विखुरलेले असून बाबांवर भक्तीभावाने श्रद्धा ठेवीत आहेत. त्यांच्या चरित्रात समता, सर्वधर्म समभाव, मानवता व राष्ट्रीय एकात्मतेचा संदेश आहे म्हणूनच सावंत आणि शिवणीकर यांनी काव्यरूपाने भक्तीच्या व अभ्यासकांच्यापुढे 'श्रीसाईगीत' हे काव्यशिल्प त्यांच्यावरील श्रद्धेमुळेच संपादन केले आहे. ४८ पृष्ठांच्या या काव्यग्रंथात एकूण पस्तीस गीते आहेत. ग्रंथाच्या शेवटी भैरवी आणि साईनाथाची आरती आहे. साईबाबावरील सावंत यांची भक्ती आणि श्रद्धा यांचे दर्शन या संपादनातून घडते.

६.३ क्रांतिसिंहाची गावरान बोली : (१९९२)

क्रांतिसिंह नाना पाटलांच्या भाषणाचा वेध घेणाऱ्या या ग्रंथाचे संपादन १९९२ साली शिवाजी सावंत आणि राघव शिवणीकर यांनी केले आहे. नाना पाटलांचे घोटीव शरीर, पहाडी रांगडा आवाज, गावरान बोली यामुळे त्यांचे व्यक्तिमत्त्व अधिक उठून दिसत होते. ग्रामीण भाषेतील त्यांची अस्सल मराठमोळी भाषा व परखड उदाहरणे शेतकऱ्यांच्या थेट अंतःकरणालाच जाऊन भिडत असत. शेतकऱ्यांच्या रोजच्या भाषेत बोलणारा, समर्पक उपमा व दृष्टांत देऊन मार्मिकपणे बोलून श्रोत्यांना एका जागीच खिळवून ठेवणारा शेतकऱ्यांच्यादृष्टीने असा वक्ता महाराष्ट्रात दुसरा झाला नाही. सभा सांगणाऱ्याच्या आणि ऐकणाऱ्याच्या पाठीचा कणा ढिला झाल्याशिवाय सभा कधी संपत नव्हत्या. क्रां. नाना पाटलांच्या रात्री दहा वाजता सुरू झालेली सभा खळ्यातली शब्दमोत्यांची चांगलीच मळणी करून पहाटे पाच वाजता संपत असे. बैलगाड्या जुंपूनच आसपासच्या गावातील शेतकरी सभास्थानी येत असत. एवढे प्रचंड सामर्थ्य त्यांच्या वाणीत होते. त्यांच्याबरोबर काम केलेले क्रांतिवीर नागनाथ आण्णा नायकवडी, जी.डी. बापू लाड ही पिढी अद्याप महाराष्ट्रात हयात आहेत.

ज्यांना नानाची भाषणे ऐकण्याचे भाग्यच लाभले नाही त्यांच्यासाठी हे क्रांतिसिंह नाना पाटलांचे 'विचारधन' उपयुक्त ठरेल असा विश्वासही सावंताना वाटतो.

या पुस्तकाच्या प्रारंभी शिवाजी सावंत यांचा साप्ताहिक 'माणूस' मध्ये १९७२ साली प्रकाशित झालेला, 'नानांचे अंतकाळचे हृदयस्पर्शी आत्मचिंतन सांगणारा ही वाट एकट्याची' या शीर्षकाचा लेख दिला आहे. राघव शिवणीकर हे तीस वर्षे नाना पाटलांचे सचिव होते. त्यांचे 'पुत्र सातान्याचा' (१९७६) नाना पाटलांनी समक्ष ऐकलेले हे गौरवगीत या पुस्तकात समाविष्ट आहे. गदिमांच्या 'जोगिया' या काव्यसंग्रहातील क्रांतिसिंह नाना पाटील यांच्यावर रचलेले 'आसरा' हे काव्यही या ग्रंथात समाविष्ट आहे. आपल्या सीमित परिसरात नाना पाटलांनी ब्रिटिश सत्ता खणून काढली आणि तिथे लोकांचे राज्य स्थापन केले. म. गांधीच्या आदेशाचे पालन केले. या ग्रंथातील क्रांतिकारकाची भाषणे शेतकऱ्यांच्या शहाणपणानं आणि सैनिकांच्या आवेशानं ओथंबलेली दिसून येतात.

६.४ युगंधर श्रीकृष्ण : एक चिंतन (१९९७)

शिवाजी सावंत यांनी १९९७ साली 'युगंधर श्रीकृष्ण : एक चिंतन' या वैचारिक ग्रंथाचे लेखन केले. 'युगंधर' कादंबरी निर्मितीपूर्वी श्रीकृष्णाच्या जीवनाचा विशाल पट कसा उलगडून दाखविता येईल याचे सावंतानी केलेले चिंतन म्हणजेच हा ग्रंथ होय. या ग्रंथातून 'युगंधर' कादंबरीची निर्मितीप्रक्रियाच दिसून येते. श्रीकृष्ण ही बहु आयामी व्यक्तिरेखा आहे. गेल्या पाच हजार वर्षात श्रीकृष्ण व्यक्तिरेखेवर सापेक्ष विचारांची पुटचं पुट चढलेली होती. त्याचे नीलवर्णी सावळे रूप वास्तवापासून दूर गेले. ग्रंथकारानी संदर्भ-ग्रंथातून मनसोक्त घुसडलेली अवास्तवाची सर्व पुट दूर सारून श्रीकृष्णाचे निकोप, निर्लेप दर्शन 'युगंधर' मध्ये शब्दबद्ध केले आहे. श्रीकृष्णाच्या जीवनाचे बालपण, द्वारकेतील वास्तव्य, महाभारतातील कृष्ण असे तीन टप्पे सावंतानी 'युगंधर' मध्ये शब्दबद्ध केले आहेत. वाचकानी श्रीकृष्ण जीवनाकडे निर्दोष दृष्टीने कसे बघावे हेच या ग्रंथातून सूचित होते. वैचारिक समीक्षा ग्रंथाचा उत्तम नमुना म्हणजेच हा युगंधर श्रीकृष्ण : एक चिंतन होय.

६.५ महाराष्ट्राचे शिल्पकार:पद्मश्री डॉ.विठ्ठलराव विखे-पाटील:(२००२)

महाराष्ट्राच्या राजकीय, सामाजिक, शैक्षणिक, सांस्कृतिक, आर्थिक व वैचारिक जडणघडणीत ज्या दिवंगत महनीय व्यक्तींचा महत्त्वपूर्ण सहभाग आहे अशा

व्यक्तींची महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ, मुंबई यांनी मराठी भाषेत चरित्रे लिहून ती 'महाराष्ट्राचे शिल्पकार' या योजने अंतर्गत पुस्तकरूपाने प्रकाशित करण्याची योजना आखली असून या चरित्रग्रंथमालेतील 'मातीचा सच्चा देशभक्त - विठ्ठलराव विखे-पाटील' हा शिवाजी सावंत यांनी शब्दबद्ध केलेला चरित्रग्रंथ आहे.

बेलापूरच्या गूळ बाजरात आपली गूळभेल्याची गाडी घेऊन गेलेल्या 'लगड' नावाचा शेतकऱ्याचा गूळ कचरा मोलभावाने व्यापाऱ्यानी मागितल्यामुळे हबकलेला, बसल्या धसक्याने परतीच्या वाटेवर गूळभेलीवरच मरून पडला. हे बघून "कुठवर चालणार हे ? का ? कशासाठी चालू द्यायचं हे ? आज लगड गेला, उद्या आणि कुणीतरी जाईल. जाऊ द्यायचा ? शेतकऱ्याला काळ्या आईच्या या कष्टाळू पोराला कुणी वाली उरलाय की नाही ? का ? कशासाठी ? कुठवर चालायचं हे ?" अशा विचारांच्या ठिणग्या चौथी शाळा शिकलेल्या लोणीसारख्या आडवळणाच्या गावात जन्मलेल्या शेतकऱ्याच्या मुलाच्या डोक्यात झडतात. याच ठिणग्या पेटून 'आशिया खंडातील पहिला वहिला साखर कारखाना आपल्या अथक परिश्रमाने, व्यवहारकुशल दूरदृष्टीने महाराष्ट्रात लोणी बुद्रुक (१९६१) येथे सुरू करणाऱ्या विठ्ठलराव विखे-पाटील यांचा हा चरित्रग्रंथ आहे.' या ग्रंथाचा बराचसा भाग विखे-पाटलांच्या 'लढत' या चरितकहाणीत आला आहे. त्यामुळे 'मातीचा सच्चा देशभक्त-विठ्ठलराव विखे-पाटील' या ग्रंथाचा नामनिर्देश करून पुनरावृत्ती टाळली आहे. या ग्रंथाचे प्रकाशन २००२ साली झाले आहे. मराठीतील एक अभ्यासनीय ग्रंथ म्हणून मराठी वाचकाना प्रेरणादायी ठरला आहे.

शिवाजी सावंत यांनी लिहिलेल्या स्फुट लेखनाचा परामर्श 'संकीर्ण साहित्य' या शीर्षकाखाली घेतला आहे. महर्षी शिंदे आणि क्रांतिसिंह नाना पाटील यांच्यावरील ग्रंथ संपादनातून व लेखातून सावंतानी या दोन महापुरुषाविषयीची कृतज्ञताच व्यक्त केली आहे. 'युगंधर' लिहिण्यापूर्वी सावंतानी कृष्णजीवनाचे केलेले चिंतन 'युगंधर श्रीकृष्ण : एक चिंतन' मध्ये अभिव्यक्त झाले आहे. यातून 'युगंधर' कादंबरीची निर्मितीप्रक्रियाच दिसून येते. 'महाराष्ट्राचे शिल्पकार : पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे-पाटील या ग्रंथातून विखे-पाटलांचे संक्षिप्त चरित्र हे 'लढत' चे साररूपच आहे. 'श्रीसाईगीत' सावंताच्या भक्तिभावाची व सश्रद्धतेची ओळख करून देतात.